

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет соціальних наук та соціальних технологій
Кафедра соціології

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь — бакалавр

на тему: **«ГЕНДЕРОВАНИЙ ОБРАЗ ВІДЬМИ В УКРАЇНСЬКОМУ
СУСПІЛЬСТВІ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ»**

Виконала: студентка 4-го року навчання

Спеціальності 054 Соціологія

Красенко Ада Іванівна

Наукова керівниця: Марценюк Тамара,

кандидатка соціологічних наук,

доцентка кафедри соціології НаУКМА

Рецензентка: Оксамитна Світлана

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою _____

Секретар ЕК: _____

«__» _____ 2024 р.

Київ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРОВАНОГО ОБРАЗУ ВІДЬМИ ПІД ЧАС ВІЙНИ.....	6
1.1. Фемінність та маскулінність як ознаки гендерованого образу.....	6
1.2. Фемінні та маскулінні ознаки гендерованого образу відьми	8
1.3. Відьомство та образ відьми в умовах війни	15
РОЗДІЛ 2. ГЕНДЕРОВАНИЙ ОБРАЗ ВІДЬМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ ПІД ЧАС ВІЙНИ	23
2.1. Методологія контент-аналізу гендерованого образу відьми в українському суспільстві під час російсько-української війни	23
2.2. Образ відьми в українському суспільстві в контексті російсько- української війни.....	26
2.3. Фемінні характеристики образу відьми в українському суспільстві під час російсько-української війни	29
2.4. Маскулінні характеристики образу відьми в українському суспільстві під час російсько-української війни.....	32
ВИСНОВКИ.....	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	42
ДОДАТКИ.....	48
Додаток А. Текстові матеріали, відібрані для якісного контент-аналізу	48

ВСТУП

Образ відьми був і залишається невід'ємною складовою української культури. Він є не лише частиною фольклорних чи мітологічних текстів, а й символом жіночої сили, знань, незалежності та агентності. Відьми завжди складала окрему соціальну категорію жінок, які не дотримувалися традиційних жіночих ролей у патріархаті, за що були визнані девіанками та зазнавали гоніння.

Варто відмітити, що згадані характеристики образу відьми демонструють наявність у ньому гендерних аспектів. У цьому дослідженні це визначається поняттям «гендерований образ», тобто такий, що містить від початку ознаки фемінності чи маскулінності та націлений на відтворення наявної відмінності й нерівності жінок та чоловіків. Вияви фемінності чи маскулінності можуть містити в собі стереотипи, що забезпечує легку впізнаваність образу. Загалом кожен соціальний образ містить у собі гендерні аспекти, що сприяє формуванню певного уявлення та ставлення суспільства до людей, що відповідають ознакам цього образу, тож дослідження гендерованих аспектів образу допомагає узагальнити думку та ставлення суспільства щодо певної соціальної категорії.

Водночас соціальні образи залежать від тих подій, що відбуваються в суспільстві та здатні змінюватися під впливом цього. У 2014 році росія напала на Україну, що розпочало російсько-українську війну, а 24 лютого 2022 року відбулося вже повномасштабне російське вторгнення на територію України. Російська-українська війна та її загострення ознаменували суттєві зміни в українському суспільстві, що включає й трансформацію соціальних образів та уявлень, що стосується й образу відьми.

Загалом у світовій історії війн спостерігається актуалізація образу відьми. У різні періоди це могло виявлятися через інтенсивніше гоніння та несхвалення відьом, звернення до захисту магічними силами воїнів на полі бою або ж постання відьми в ролі окремої акторки боротьби. В українському суспільстві

також спостерігається тенденція зростання уваги до образу відьми, що виявляється через історії, пісні, зображення, одяг тощо.

Дослідження гендерованого образу відьми в українському суспільстві під час російсько-української війни дозволить глибше зрозуміти трансформацію соціальних образів у контексті війни, що дозволить краще зрозуміти й зміни, що відбуваються в самому суспільстві. Крім того, тематика відьомства та гендерних аспектів цього явища є маловивченою в українських соціальних науках, тож це сприятиме розширенню вітчизняного наукового знання.

Об'єктом дослідження є гендерований образ жінки в українському суспільстві, а **предметом** – гендерований образ відьми в українському суспільстві під час російсько-української війни.

Метою дослідження є узагальнити гендерований образ відьми в українському суспільстві під час російсько-української війни, для чого поставлені такі **завдання**:

1. визначити фемінність та маскуліність як ознаки гендерованого образу;
2. узагальнити ознаки гендерованого образу відьми в сучасному міжнародному та українському наукових дискурсах;
3. охарактеризувати теоретичні засади дослідження образу відьми під час війни;
4. визначити образ відьми в українському суспільстві в контексті російсько-української війни;
5. виявити ознаки гендерованого образу відьми в українському суспільстві під час російсько-української війни.

Теоретичними засадами дослідження є роботи Майкла Кіммела щодо гендерованості суспільства та визначення фемінності й маскуліності, Оксани Кісь з питань виявів фемінності та маскуліності в українській культурі й дослідження образу відьми, Світлани Оксамитної щодо визначення гендерних стереотипів та характеристик фемінності й маскуліності у міжнаціональному контексті тощо.

Дослідження виконано за допомогою методу якісного контент-аналізу у рамках інтерпретативного підходу. Емпірична база складалася з 19 текстових матеріалів, що відповідають вимогам достатнього розкриття образу відьми та демонстрація її діяльності в контексті російсько-української війни. Відбір текстів був здійснений за допомогою пошукової мережі Google 12 березня 2024 року. Подальший аналіз здійснений за допомогою дедуктивно-індуктивної логіки аналізу, де дедуктивний аспект виражений через виділення 7 категорій аналізу (участь у війні, характеристики відьми, взаємодія з чоловіками, атрибутика, сексуальність, поведінка, ставлення суспільства) для закодування текстів, а індуктивний аспект – через групування цитат за змістом та виведення на основі цього узагальнень.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРОВАНОГО ОБРАЗУ ВІДЬМИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

1.1. Фемінність та маскуліність як ознаки гендерованого образу

Фемінність та маскуліність є засадничими термінами гендерних студій, тож часто становлять основу й для різних концептів у межах цієї галузі. Поняття «гендерований образ», що запропоновано у межах цього дослідження, визначається як такий образ, що від початку має ознаки фемінності чи маскуліності та відтворює наявні в суспільстві відмінності й нерівність жінок та чоловіків. Цей концепт створений на основі праці Майкла Кіммела «Гендероване суспільство» (2003). Автор на пряму не згадує поняття «гендерований образ», однак воно було сформульоване на основі інших визначень (наприклад, «гендеровані інституції») та підходу автора.

Фемінність та маскуліність є сконструйованими поняттями та виступають полярностями. Майкл Кіммел зазначає, що чи не єдиною універсальною ознакою маскуліності є антифемінність. Однак, крім відмінності між жінками та чоловіками, поняття фемінності та маскуліності приховують і питання нерівності: маскуліне вважається більш статусним та престижним, на основі чого була сформована андроцентрична культура. Ні відмінність, ні нерівність не є природними, а лише постійно відтворюється суспільством через певний гендерний лад: протягом соціалізації людина навчається певної поведінки та засвоює відповідні риси фемінності чи маскуліності, а гендеровані інституції міцніше закріплюють суспільний гендерний лад. Варто зазначити, що поняття фемінності та маскуліності не є однаковими для всіх людей, існують істотні відмінності залежно від культури та часу (Кіммел, 2003).

Також фемінність та маскуліність нерозривно пов'язані з гендерними стереотипами – узагальненими уявленнями про чоловіків та жінок (Оксамитна,

2004, с. 159). Серед особливостей стереотипів варто виокремити часову стійкість, консервативність (залежність від раніше сформованих образів та протидія нововведенням), а також вибірковість сприйняття інформації та емоційну наповненість як захисні механізми (Кісь, 2012, с. 73). Примітно ще те, що стереотипи всюдисущі: для вдалого існування стереотипних уявлень про них має знати кожен член суспільства (Anczyk & Malita-Król, 2017, с. 209).

Світлана Оксамитна виділяє гендерно-рольові стереотипи (прийнятні ролі та види діяльності) та стереотипи гендерних рис (психологічні та поведінкові характеристики). За результатами міжкультурних емпіричних досліджень з виявлення фемінних та маскулінних характеристик була підтверджена полярність гендерних рис: сильний і слабкий, незалежний і залежний тощо. Більшість рис могли трактуватися й як ознака фемінності, і як ознака маскулінності залежно від культури, однак деякі характеристики виявили міжкультурну стійкість: сентиментальність, покірність і забобонність у всіх культурах визначені як типово жіночі риси, а схильність до ризику, владність, сила, незалежність – як типового чоловічі (Оксамитна, 2004, с. 159-165).

Якщо говорити про український контекст, то гендерні стереотипи рис є схожими. Чоловік позиціонується як самостійна особа, яка орієнтована на себе та ладна впоратися з різними життєвими ситуаціями й досягти успіху завдяки своїм рисам, а жінка виступає як та, що не може існувати окремо від інших, всі її риси націлені на залежність від когось та здійснення комунікації (Кісь, 2012).

Стереотипні уявлення фемінності та маскулінності знаходять своє відображення й у медіаконтенті, що в сучасному світі виявляється як через зображення, так і через тексти. Науковець Ірвінг Гофман досліджував рекламу на предмет гендерних кодів, на основі чого згодом Сутом Джаллі (Jhally) було створено фільм «Гендерні коди» (2010). Виявлено, що медіаконтент часто посилює гендерні стереотипи, при чому все зображене має виглядати природно й легко зчитуватися глядачами. Жінки зображуються як ніжні, експресивні та беззахисні особи, що потребують чоловіка поруч, а чоловіки – як сильні та міцні особистості, що перебувають у центрі уваги та контролюють власні

емоції. Така репрезентація досягається за допомогою поз (бездиханні, неприродні жіночі пози та впевнені, стійкі чоловічі), емоцій (емоційні, невпевнені жінки та нейтральні, стримані чоловіки), розташування людей одне відносно одного (жінка, яка спирається на чоловіка чи ховається за ним, і чоловік, який стоїть у центрі й готовий її захистити) тощо (Jhally, 2010).

Таким чином, поняття фемінності та маскулінності нерозривно пов'язані зі стереотипами та постійно ретранслюються через гендерну поведінку людей та створених образів. Зокрема це все й формує гендеровані образи, що створюються суспільством.

1.2. Фемінні та маскулінні ознаки гендерованого образу відьми

Відьма як об'єкт дослідження, реконструкції, критичного осмислення постає в багатьох наукових галузях: від історії (Диса, 2008) до літератури (Кметь, 2017; Демехіна, 2011). Це давній архетиповий образ (Кметь, 2017), особлива соціальна категорія, яка має свій специфічний статус у соціальній структурі, має конкретні характеристики, діє відповідно до усталених культурно-нормативних регламентів взаємодії з соціальним оточенням. Етимологія слова «відьма» пов'язана зі словом «відати» (знати), однак мова йде про особливі знання, що є недоступними широкому загалу (Кісь, 2012, с. 239). Здається, що відьомство не залежить від гендерних питань і концепція відьомства є гендерно нейтральною структурою, однак як вказує Віллем де Блекур (De Vlécourt) (2000): «У гендерному суспільстві ідею негендерної відьми було неможливо уявити» (с. 294-298).

Відьма є стереотипною персонажкою. Вона представляє культурну «іншу», що часто є предметом стереотипів для встановлення межі «ми проти них». Основні стереотипи пов'язані з відьмами такі: належність до таємного антихристиянського культу, магічні здібності, жіноча стать, сексуальний характер обрядів, моральність (добро чи зло), зовнішність (гарна чи потворна) (Anczyk & Malita-Król, 2017, с. 207-209). Незважаючи на те, що образ відьми в

міжкультурному та часовому контексті є змінним, деякі стереотипні ознаки закріпилися в багатьох культурах й продовжують впливати на уявлення людей про відьму. Надалі буде розглянуто основні гендеровані ознаки цього образу.

Стать відьми. Хоча відьомство не залежить від статі (адже тоді ідеї переслідування відьом перетворилися б на переслідування певної статі, що нівелювало б ідею засудження магії), воно є пов'язаним зі статтю (De Blécourt, 2000, с. 290): відьмами вважають саме жінок. Так Віллем де Блекур (De Blécourt) (2000) висловлює думку, що всі жінки вважаються потенційними відьмами, а звинувачення жінки у відьомстві лише питання часу та удачі. Українська історикиня Катерина Диса (2008) також відмічає той факт, що реальні заняття магією рідко ставали причиною створення репутації відьми, важливішими були особливості вдачі та риси характеру. Для звинувачення у відьомстві не обов'язково мали бути жертви чи свідки, стосунки з дияволом вже достатня умова для вироку. При цьому при винесенні покарання судді зазвичай не посилалися на законні приписи, а скоріше вільно інтерпретували їх на свій манер. А під час деяких судових справ використовувалися тортури для визнання провини (Диса, 2008, с. 30-42).

Відьма та стосунки з чоловіками. Саме чоловіки часто звинувачували жінок у відьомстві (Кметь, 2017, с. 52), вони виконували ролі викривачів, суддів та катів відьом (Кісь, 2012, с. 239), адже чоловіки є тими, хто здатен звинувачувати, контролювати та карати жінок-відьом.

Додатковим елементом влади та контролю чоловіків над жінками є присутність диявола в зображенні відьми (Whitney, 1995, с. 87). Відьма ніби є просто провідником між дияволом та світом людей, вона – просто інструмент в руках чоловіка-диявола. Звичайно, диявол був обраний з релігійних мотивів, однак це не нівелює того факту, що диявол є чоловіком, що виявляє норми патріархату, де жінка не здатна нічого діяти без чоловіка.

Іншим важливим магичним образом є відьмак. Вважалось, що чоловіки, які практикували магію, головують над відьмами (Кметь, 2017, с. 52), тож і тут примітний наратив влади чоловіка над жінкою. Окрім того, чоловіків часто

притягували до кримінальної відповідальності за відьомство разом з дружинами чи матерями через отримання спадкового жіночого чаклунства (De Blécourt, 2000, с. 298). При цьому образ відьмака є зовсім іншим, аніж відьми: відьмаки не роблять людям лиха, а, навпаки, стримують жінок-відьом (Кметь, 2017, с. 52). Деякі автори та авторки вказують на те, що існує стереотип і про чоловіка-відьмака, однак через свою контрастність він не послаблював, а лише посилював стереотип про жінку-відьму (De Blécourt, 2000, с. 298).

Сексуальність відьми. Зовнішній вигляд часто є фактором категоризації жінок (Anczyk & Malita-Król, 2017, с. 209). Існують певні зовнішні ознаки для виявлення відьми, але вони доволі неоднозначні та суперечливі навіть у межах однієї культури (Кметь, 2017). Однак особливого значення в образі відьми набуває питання сексуальності, що пов'язують з тенденцією звинувачення девіантних груп, які часто винищували, у сексуальній розбещеності та надмірній сексуальності (Whitney, 1995, с. 86).

Зовнішній вигляд відьми описували як еротичний, і вважалося, щоб під час чарування та шабашів відьми оголені. Жінка-відьма має збочені статеві нахили та гіперсексуальність. Основним чином на це вказує хвіст (тваринне єство відьми та субстрат аномальних геніталій, а саме пеніса) та мітла або товкач (фалічний символ) (Кісь, 2012, с. 241-242). Прослідковується маскуліний характер сексуальності, що підкреслює девіантність відьми.

Часом питання сексуальності ставлять у центр причин переслідування відьом. Окремі дослідниці акцентують увагу на тому, що полювання на відьом (як аспект влади та домінування чоловіків над жінками) еротизується, що сприяє конструюванню сексуальності навколо питань влади. Винищення відьом ставало специфічною сексуальною формою насилля над жінками (Whitney, 1995, с. 86).

Атрибути відьми. Одним з ключових елементів образу відьми є мітла, якій надають фалічного символізму. Вважається, що жінка-відьма під час польотів прагне «осідлати» чоловіків, опинитися «зверху», підпорядкувати собі «сильну» стать. Саме це робить її такою небезпечною, адже вона зазіхає на самі

засади гендерного ладу та підважує усталенні гендерні ієрархії. Відьма постає як представниця жіночої сили (Кісь, 2012, с. 242). Чоловіки бояться відьму, адже вона діє не так, як їм вигідно, певним чином вона виявляє стереотипні ознаки маскулінності.

З іншої сторони, мітла – архетиповий символ жіночності, що вказує на свободу, втечу від хатньої роботи, домашніх обов'язків та гніту (Semprich, 2004, с. 127). Загалом обидва ці символічні значення мітли можна інтерпретувати разом, адже коли жінка втікає від хатньої роботи (типово жіночна діяльність), вона вже виявляє опір фемінності та представляє протилежні ознаки маскулінності. А подальша інтерпретація цієї втечі як зазіхання на гендерний лад лише посилює девіантність жінки-відьми.

Поведінка відьми. Загалом складається враження, що відьом карали за невідповідність стандартам патріархату, де чоловік має бути «на висоті», а жінка як додаток. Тож жінок, які не вписувалися в цю систему, знищували. Як вказує Катерина Діса (2008), відьомство визначалося за інакшістю (та й зараз відьмами називають жінок, які агресивні, злі, неприємні) (с. 122). Діна Демехіна (2011) уточнює, що відьмою називали ту жінку, яка піднялася над соціумом, над чоловічим світом з нижчих щаблів, які відведені жінці в культурі. Є версія, що образ відьми йде від мітології та фольклору доби матріархату, де фігурують владні та агресивні жінки, що пізніше було переосмислено патріархатом і представлено в негативному значенні (Демехіна, 2011, с. 316-318). Таким чином, образ відьми постає як негативний саме через те, що вона транслює маскулінні риси (владність та агресивність). Також деякі дослідники та дослідниці вказують, що жінок часом бояться як джерела безладу в патріархальному суспільстві (De Vlécourt, 2000, с. 294).

Додатковим аргументом на користь тези про карання відьом за недотримання гендерних норм є те, що чоловіки могли захищати від звинувачення у відьомстві жінок, які відповідають гендерним вимогам поведінки. Наприклад, голландські жінки могли перед судом попросити своїх друзів та родичів (саме чоловіків) надати декларацію про їхню належну

поведінку, що автоматично їх виправдовувало. Через це бідні, старі та овдовілі жінки займали чільне місце серед переслідуваних, адже у них був менший доступ до таких захисних механізмів (De Blécourt, 2000, с. 301).

Актуалізується питання масового гоніння відьом: полювання на відьом є полюванням на жінок, які не відповідають чоловічому погляду на те, як жінки повинні поводитися (De Blécourt, 2000, с. 294). Крім того, переслідування відьом відбулося в часи хаотичних соціальних змін, час початку панування над природою та відчуження. Жінка завжди асоціювалася з природою, вона була тією, хто мав з природою особливий зв'язок і хто може панувати над нею. Однак за часів переходу до тотального контролю природи чоловіками це панування означало панування над людьми. Масове переслідування жінок-відьом слугувало способом укріплення влади церкви та чоловіків (Bovenschen та ін., 1978). Чоловіки не могли дозволити, щоб жінка панувала над ними, тож вони обрали стратегію гноблення та контролю її разом з природою.

Варто звернути увагу і на процес звинувачення у відьомстві. Вже згадувалось, що чоловіки зазвичай є викривачами відьом, однак деякі науковці та науковиці стверджують, що в основному саме жінки звинувачували інших жінок у відьомстві, показуючи це як конкуренцію та боротьбу за контроль над жіночим соціальним простором. Однак інші дослідники та дослідниці апелюють, що таким чином створювалась «популярна мізогінія» й за допомогою такого механізму жінки намагалися відповідати патріархатним нормам, аби їх не ототожнювали з тими, хто цього не робив. Система працює таким чином, аби розділити жінок, заохотити їх нав'язувати патріархатні норми іншим жінкам самостійно, аби закріпити свої власні хиткі позиції. Отже, можливість втрати своєї гендерної ідентичності змусила жінок підкорятися патріархатним нормам жіночності (De Blécourt, 2000, с. 294-304).

Необхідно зазначити, що звинувачення у відьомстві часто мало випадковий характер, і кожна жінка перебувала під постійною загрозою (De Blécourt, 2000, с. 304). Відьма є частиною гендерованого суспільства, де жінці

важко залишатися «не відьмою» в жорсткому чоловічому світі (Демехіна, 2011).

Уваги також заслуговує ставлення до феномена відьомства феміністичних студій, що пропонують кардинально інше бачення образу відьми: благородна бунтарка проти патріархатної системи – на заміну стереотипу відьми як диявольської особи, яка є убивчим злом. Інколи відьму позиціонують як ранню феміністку (Zwissler, 2018). Саме після сформування такого позитивного переосмисленого образу відьми, вона вписалася у феміністичний наратив і змогла стати символічним втіленням (Anczyk & Malita-Król, 2017, с. 211).

Феміністичний дискурс про відьом включає також символіку влади. Відьма як носійка магічної сили інтерпретується як носійка іншого роду влади, сили жіночності. Ідентифікація з нею дає змогу сучасним жінкам знайти цю силу змінити реальність, діяти в соціальній та політичній сферах. Відьма таким чином включає важливий аспект жіночої емансипації від патріархатної реальності (Anczyk & Malita-Król, 2017, с. 228-229). Згодом у феміністичному дискурсі утворюється подвійність образу відьми: це жіноче джерело влади та патріархатний цап-відбувайло (Sempruch, 2008, с. 16).

Українська культура не вирізняється надто відмінним образом відьми (особливо в згаданих гендерних аспектах), однак є певні регіональні особливості. Примітно те, що в українському суспільстві існує певна подвійність образу відьми. З однієї сторони – це стара й потворна жінка, яка живе далеко від людей та ненавидить їх, а з іншої сторони – це вродлива та молода дівчина. Така ситуація складається через довготривалий вплив російської культури в Україні під час окупації земель спочатку в складі російської імперії, а потім у складі СРСР. Річ у тому, що перший образ відьми (старої потворної Баби-Яги) притаманний саме російській культурі в той час, як українській культурі побутувало уявлення про відьму як про молоду та вродливу особу (Кісь, 2012, с. 240). До речі, у Польщі також ключовим є образ відьми Баби-Яги (Anczyk & Malita-Król, 2017), що також могло впливати на український культурний контекст, адже частина українських земель певний

історичний проміжок часу теж була в складі різних державних формувань Польщі.

На відміну від західноєвропейського в українському середовищі ставлення до відьми було ситуативним: все залежало від того, чи відьма була вродженою чи навченою, позитивними чи негативними були наслідки її дій, бачили в ній користь чи загрозу. Однак відьму завжди поважали та намагалися не вступати з нею в пряму конфронтацію. Попри все, вона залишалася повноправною членкинею громади (Кісь, 2012, с. 237-238).

Засадничою відмінністю західноєвропейського та українського ставлення до відьом є репресивні заходи. У Європі довгий час панувала ідея «полювання на відьом», коли жінок масово страчували за найменші підозри у відьомських чарах. Всім процесом керувала церква та спеціально створенні інституції. У той же час в Україні покарання мали індивідуальний характер та відштовхувалися від рівня заподіяної відьмою шкоди. Одне з пояснень такої відмінності криється в тому, що в українській культурі толерантніше ставилися до виявів жіночої сили, хоча вона й трактувалася як девіація та була маргіналізована (Кісь, 2012, с. 245).

Як результат теоретичних напрацювань було створено *Таблицю 1.1.* з ознаками гендерованого образу відьом, де визначенні фемінні та маскулінні характеристики, що виділяються зі згаданих вище категорій.

Таблиця 1.1. Ознаки гендерованого образу відьми

Фемінні характеристики	Маскулінні характеристики
<ul style="list-style-type: none"> • Контролюється чоловіком, знаходиться під його керівництвом • Зв'язок з природою • Носійка іншого роду влади, жіноча сила 	<ul style="list-style-type: none"> • Гіперсексуальність • Бажання вищого статусу в патріархатній системі • Мітла як фалоцентричний символ • Агресивність

<ul style="list-style-type: none"> • Молода • Приваблива 	<ul style="list-style-type: none"> • Владність • Недотримання патріархатних гендерних норм • Бунтарка проти патріархатної системи
--	--

1.3. Відьомство та образ відьми в умовах війни

Дослідження відьомства та образу відьми часом є неповним без вивчення цього феномену в умовах воєнного часу. Як зазначав Сініша Малесевич (Maleuevic) (2010), досліджувати сучасне суспільство без досліджень у сфері воєнної соціології є неправильним рішенням, адже історія людства часто була історією війн, і соціум був сформований саме під цим впливом. І хоча він вказував це в контексті соціальної структури суспільства та гендерних відносин, ця призма імпонує й дослідженню образу відьми (тим паче, він є частиною гендерних відносин, як було показано раніше), адже він так само формувався та трансформувався під впливом війн, як і всі інші соціальні явища.

Деякі науковці та науковиці визначають, що відьомство актуалізується, коли є непевність, коли люди нездатні з чимось впоратися (Gibson, 2017, с. 4), а війна є саме таким періодом для кожної людини.

Історія відьомства та війни почалася ще до нашої ери. Вавилонські та асирійські царі проводили відьомські обряди перед війнами, аби забезпечити собі божественну підтримку та перевагу над ворогом. І цей ритуал був доволі схожий на той, що виконувався проти стереотипної жінки-відьми, адже вона ототожнювалась з традиційним ворогом (Schwemer, 2007, с. 29-34). Варто звернути увагу, що відьомство виступає у конотації певного вірування.

Загалом у наукових колах значна частина уваги приділяється відьомству в контексті війн у країнах Африки, адже там це радше є релігійним віруванням. Ця призма відмінна від тієї, що є в Україні та інших європейських країнах,

однак це теж важливо для розуміння ширшого контексту дослідження відьомства в період війни.

Отже, під час війн в Африці полювання на відьом часом використовують як спосіб отримання політичної влади, адже місцеві мають страх перед силою відьом і вважали їх спроможними на зраду. Під впливом війни повернута смертна кара та страти за відьомство: у Зімбабве та Анголі вбивство відьом партизанами сприймалося як відновлення морального порядку, що забезпечувало їм легітимацію їхньої політичної влади. Однак й інші групи, у тому числі й цивільне населення, могли використовувати вбивства відьом як спосіб отримання влади та самоствердження. При цьому ставлення до відьомства було двозначним, адже використання його законним шляхом тими, хто звинувачує інших у відьомстві, задля боротьби з небезпечними відьмами було прийнятним і навіть викликало схвалення. Звертаючись до гендерного аспекту в цьому питанні, то на пряму автори не згадують, чи були відьмами жінки і які їхні характеристики (окрім єдиного уточнення, що старий світ був деспотичним для жінок). Навпаки, з контексту складається враження, що частіше звинувачували чоловіків, адже, по-перше, таким чином жінки, молодь та послідовники намагалися зміцнити свою позицію, по-друге, це був спосіб покарання чоловіка з насильство і, по-третє, це була можливість таким чином позбутися суперника. Згодом страти були припинені, адже забагато чоловіків померло через жінок (Brinkman, 2003, с. 304-322).

Однак є й інша перспектива використання відьомства під час війни: у Конго його використовували як ефективний метод об'єднання, підняття морального духу для протистояння противнику та спонукання до бою. Таке використання магічних практик здатне зменшувати страх серед бійців та збільшувати проблеми для супротивників (Price & Jureidini, 1964). А в армії Зімбабве відьомство отримало певний рівень інституціалізації: відьомство використовують для пояснення певних подій на полі бою, таємних дій ворога та його успіхів, але також значним аспектом є його використання для просування по службі. Відьмами вважаються як правило жінки, які успадкували це або є

одержимими злими духами, і це вважається негативною практикою, що становить небезпеку для всіх солдат, однак це все одно толерується. Часом відьма виступає третьою стороною для досягнення консенсусу між військовими та цивільним населенням. У цьому контексті варто звернути увагу, що в армії Зімбабве наявні й інші вірування (у духів, цілителів), що має загалом позитивну конотацію та радше пов'язано з чоловіками, однак саме відьомство є жіночою справою та висвітлюється як негативна практика, хоча і не карається (Young, 1998, с. 246-265).

У європейському контексті відьомство не виступає релігійною практикою, тож потребує окремого аналізу. Часом відьми виступають цапом-відбувайлом, коли населення відчуває загрозу війни. Наприклад, у справі полювання на відьом у Салемі був елемент страху військової загрози ззовні: хоча і небезпека була доволі малоімовірною, вона доволі сильно впливала на свідомість людей. Окрім того, населення вже було травмоване розповідями солдатів та їхніх родичів, що додавало суспільної напруги. Під впливом цих факторів відьми були визнанні внутрішнім ворогом, оскільки вони є посланицями диявола і це є ніби перевірка для міста: лише знищивши відьом, Бог змилюється над людьми та відкличе зовнішню загрозу (Reed, 2007, с. 225). Тож відьми в певні воєнні періоди виступали і як жертвоприношення за можливість мирно жити.

Під час громадянської війни XVII століття в Британії також були призупинені певні судові гарантії, що зробило можливим масові страти, полювання на відьом та поширення паніки щодо відьомства (Gibson, 2017, с. 18). Окрім того, з цією громадянською війною в Британії пов'язані деякі фантастичні історії причетності відьом та їхнього ворожіння до війни, що спричинялось постійними суспільними тривогами. Осмислюючи це, Діана Пуркісс (Purkiss) (1997) стверджує, що війна, постійні битви, насильство та втрата контролю над власним життям спричиняє кризу маскулінності, що виявляється і через те, що дехто з чоловіків використовує образ відьми для зображення всього, що варто боятися. А через знищення цієї відьми (бодай у

легендах) чоловіки могли відчутися так, ніби вони відновили свою гендерну ідентичність. Окрім того, авторка згадує, що насильство породжує насильство (Purkiss, 1997).

Важливо поглянути й на наймасштабніші війни людства та як вони вплинули на відьомство. Як зазначає Маріон Гібсон (Gibson) (2017), травма Першої світової війни та спричинені нею зміни викликали нову хвилю інтересу до відьомства, адже за допомогою цього здійснювалося опрацювання емоцій. Була повернута, першочергово в літературі, відьма відродження, що було б неможливим без Першої світової війни, адже саме тоді загострилось жіноче питання і вперше жінки масово замінили чоловіків у громадському житті, промисловості тощо. Відьма була не просто повернута, образ відьми еволюціонував від традиційних уявлень до «сучасної романтичної ікони», що зробило її такою, якою людство уявляє цей образ сьогодні. Відьомство було одночасно й викликом мілітаризму, і виросло з нього, пародіюючи. У літературі післявоєнного часу магія певним чином протиставлялася війні, адже війну створили люди, які забули магію, тож магія повинна стати сильнішою, аби врятувати світ, який стає гіршим (Gibson, 2017, с. 4-68). Отже, звернення до відьми, трансформація її образу та протиставлення її війні було певним способом втечі від реальності, намаганням таким чином опрацювати травми війни.

Під час Другої світової війни образ відьми з'являвся ще частіше. Наприклад, у радянській армії був 46-й гвардійський жіночий полк, який німці ознаменували «нічними відьмами», адже вони літали в основному вночі (Ukr.Media, 2019), завдавши німецьким військовим та авіаційним силам неабиякого ураження та хаосу (Maleuevic, 2010).

У той час у Британії відьомство також стало резонансною темою. Там були відьми та відьмаки, які боролися проти нацистів, про що згодом було створено графічний роман (Cornell, 2023). Зокрема відомий відьмак Джеральд Гарнер, який хотів зробити свій внесок у захист країни та проводив магичні ритуали, що, як стверджується, мали вплив на Адольфа Гітлера і що вплинуло

на серію його невдалих рішень (Stilwell, 2023). Тут вже виринає образ не тільки відьом, але й відьмаків, а також визначним елементом є те, що ці люди не мають негативної конотації й зображуються як «підмога».

Однак у Британії того часу образ відьми все так само залишався стереотипним, і навіть одну з жінок судили відповідно за Законом про відьомство від 1735 року. Гелен Дункан, як вона стверджувала, могла зв'язуватися з мертвими, на чому і заробляла, однак з часом через такий зв'язок вона отримувала певну інформацію, що була засекречена. Влада сприйняла відьму як загрозу для безпеки країни та почала боятися її, адже вона могла видати важливу інформацію назовні. Справа була настільки резонансною, що дійшла до прем'єр-міністра Вінстона Черчилля, що назвав її помилковою і не вартою витрачених ресурсів, аби судити жінку за таким архаїчним законом (Woodbridge, 2021). Отож небезпечну жінку, яка знала більше, аніж треба, одразу оголосили відьмою, навіть попри те, що в суспільстві та законодавстві відбулися значні зміни.

Після закінченні Другої світової війни образ відьми знову актуалізується для інтерпретацій та трансформацій. Набуває актуальності певне традиційне несхвалення відьом. Був повернутий і мисливець за відьмами, що тепер асоціювався і з авторитаризмом. Залишився і той образ відьми лиходійки. Часом відьомство приписували тільки ворогам, а відьму сприймали як загрозу національній безпеці та політичній стабільності. На порядок денний повертається сексуальна розбещеність та загроза відьом для сексуальної моралі (Gibson, 2017, с. 76-82). Авторка Маріон Гібсон (Gibson) (2017) вказує на той факт, що образ відьми, зокрема в літературі, після двох світових війн був по-різному актуалізований, однак не надає цьому пояснення та інтерпретацію можливих причин. І все ж важливим стає той факт, що обидва рази відьма була актуалізована, тож спостерігається, що під час війн відбувається щось таке (зокрема невизначеність і нездатність впоратися з травмою, що вже згадувалось), що змушує людей повертатися до образу відьми, переосмислюючи його.

Окрім того, під час аналізу літератури було виявлено, що в одному з джерел на тему жінок у війську Сполучених Штатів Америки ХХ століття та наявних там гендерних соціальних конструктів термін «полювання на відьом» вживається в значенні цькування та переслідування лесбійок в армії, що привертає увагу (Ayd, 1998, с. 21-24). Можливо, це пояснюється тим, що існує стереотип, що жінки-лесбійки надто маскулінні, тож до них і використовується термін «відьма», адже вони також є представницею маскулінних рис та порушеницею гендерних норм.

У результаті аналізу теоретичних напрацювань було виділено 2 моделі участі відьом у війнах: відьма як носійка агентності та відьма як жертва, – у межах яких представлені вищезгадані поведінки відьом та ставлення до них, що зображено у *Таблиці 1.2*.

Таблиця 1.2. Моделі участі відьми у війні

Назва моделі	Вияви моделі участі
Відьма як носійка агентності	<ul style="list-style-type: none"> • Проведення магічних обрядів для підтримки армії • Магічні практики як спосіб підтримати моральних дух бійців • Магія як інструмент боротьби проти ворога, його послаблення • Підтримка конкретного бійця для просування по службі • Пояснення відьомством успіхів та невдач на полі битви
Відьма як жертва	<ul style="list-style-type: none"> • Посилене гоніння відьом для отримання схвалення суспільства та затвердження влади • Знищення відьом як спосіб відновити гендерну ідентичність для чоловіків

Продовження Таблиці 1.2.

Відьма як жертва	<ul style="list-style-type: none"> • Знищення відьми як внутрішнього ворога, хто накликала війну • Відьма як жертвоприношення, аби отримати мирне життя
------------------	---

Отже, поняття фемінності та маскулінності є соціально сконструйованими та нерозривно пов'язані зі стереотипами: жінки постають як залежні, емоційні, пасивні особи, що займаються домашнім вогнищем, а чоловіки – як незалежні, стримані, активні здобувачі та годувальники. Згодом стереотипні уявлення знаходять відображення й у медіаконтенті, адже вони легко зчитуються глядачами, тож привертають їхню увагу без зайвих зусиль.

Гендерований образ містить у собі ознаки фемінності чи маскулінності, що відтворює наявні в суспільстві відмінності та нерівність жінок та чоловіків. Одним з гендерованих образів є відьомський. У сучасному науковому дискурсі відьми репрезентують окрему соціальну категорію, що наділена власними стереотипними уявленнями. Дослідниці та дослідники зазначають, що відьомський образ постає негативними саме через демонстрацію маскулінних рис. При цьому фаллоцентричний світ побудований так, щоб звинуватити кожну жінку за відьомство, адже карають радше за інакшість. А у феміністичних дискусіях відьма постає одночасно і як цап-відбувайло андроцентричного світу, і як символ жіночої сили та влади.

Серед фемінних ознак образу відьми доцільно виділити контроль зі сторони чоловіків та їхнє керівництво над відьмою, зв'язок з природою, молодість та привабливість, роль носійки жіночої сили як іншого типу влади. А серед маскулінних ознак цього образу виділено гіперсексуальність, мітла як фаллоцентричний символ, агресивність, владність, недотримання патріархатних гендерних норм, бажання вищого статусу в патріархатній системі та бунтарство проти цієї системи.

Зважаючи на те, що історія людства часто є історією війн, доцільно вивчати суспільні феномени та їхню трансформацію в умовах воєнного часу, зокрема й образ відьми. Виявлено, що під час війни образ відьми зазвичай актуалізується, однак це відбувається й за різними сценаріями та мотивами. Зокрема було виділено декілька моделей участі відьми у війні: 1) відьма як носійка агентності, що виділяється через проведення магічних обрядів для підтримки армії та боротьби з ворогом, підтримку конкретного бійця та пояснення відьомськими силами бойових успіхів чи невдач, 2) відьма як жертва, що виявляється через посилене гоніння за відьмами через бажання суспільного схвалення чи намагання відновити гендерну ідентичність для чоловіків, боротьба з відьмою як з внутрішнім ворогом та принесення її в жертву заради отримання мирного життя.

РОЗДІЛ 2

ГЕНДЕРОВАНИЙ ОБРАЗ ВІДЬМИ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ ПІД ЧАС ВІЙНИ

2.1. **Методологія контент-аналізу гендерованого образу відьми в українському суспільстві під час російсько-української війни**

Щоденно суспільство продукує безліч інформаційних матеріалів, дослідження яких є цінним для розуміння явищ та змін, що відбуваються в соціальному світі (Бондар & Допіра, 2007, с. 17). Тож для дослідження гендерованого образу відьми в українському суспільстві за часів російсько-української війни було вирішено провести якісний контент-аналіз у рамках інтерпретативного підходу. Обрано саме якісну методологію, адже це дозволяє аналізувати латентні повідомлення та значення, не потребуючи великих вибірок одиниць для аналізу (Бондар & Допіра, 2007, с. 5), що корисно для дослідження такої соціальної категорії як відьми.

Відбір одиниць аналізу. Найпоширенішим методом формування вибірки для якісного дослідження є здійснення відбору одиниць аналізу, що відповідають певним вимогам (Macnamara, 2018, с. 10). Відповідно в цьому дослідженні *одиницями аналізу* стали текстові матеріали про відьом, які демонструють їхню причетність до війни. Відбір був здійснений 12 березня 2024 року через пошукову систему Google, адже ця мережа закріпилась у щоденному використанні людьми: щохвилинно користувачі здійснюють близько 9 мільйонів пошуків (Молодковець, 2023) – тож дослідження пошукових результатів дасть уявлення про те, який образ відьми формується у свідомості громадян.

Першочергово було здійснено пошук за запитом «відьма під час війни», «відьма під час російсько-української війни», «відьми і війна», «відьми і повномасштабне вторгнення». Оскільки в роботі використано якісний контент-аналіз, необхідно було відразу перевірити отримані матеріали на предмет

відповідності поставленим вимогам до вибірки та розкриття образу відьми, аби відібрати найбільш змістовно насичені одиниці аналізу. Було вирішено не відбирати до аналізу одиниці, що пов'язані з передбаченнями відьом щодо ходу бойових дій, адже відсутній аспект безпосередньої участі у війні.

Під час відбору текстових одиниць аналізу використовувався суцільний відбір за певним пошуковим запитом з одночасною перевіркою текстів відповідності вимогам до поки не відбувалися видимі змістовні повтори, після чого здійснювався перехід до наступного пошукового запиту та повторення відбору. У результаті первинно було відібрано 26 текстів (Додаток А, *Таблиця А.1*), що відповідали вимогам. Після перевірки на розкриття образу відьми та схожість з іншими текстами, зокрема для матеріалів на одну тематику (наприклад, інтерв'ю з однією і тією ж військовослужбовицею), залишалися матеріали, що містили більше унікальної інформації. Однак декілька матеріалів спільної тематики, що містили однаковий відсоток змістовної унікальності та представляли часом відмінну інформацію, були обидва залишені (а саме Тексти №8 та 15, Тексти №9 та 11).

Фінальна вибірка складалась з 19 текстів (Додаток А, *Таблиця А.2*), з яких було сформовано 2 категорії текстів відповідно з їхнім змістовним наповненням (Додаток А, *Таблиця А.3*). Перша категорія була названа «Відьма як міфічна істота», адже тексти презентують більш загальний образ відьом. Представлені тексти, які змістовно розказують про узагальнені тенденції боротьби відьом проти росіян, відьомський ритуал проти росіян та путіна, інтерв'ю з авторкою книги про відьом України, зйомки фільму «Конотопська відьма» та відьомський календар. Друга категорія названа «Відьма як реальна людина», де представлені тексти, що присвячені військовослужбовицям та волонтеркам, яких називають відьмами. Матеріали є розповіддю про історію конкретної жінки, де представлені: 1) майорка ДПСУ Юлія, офіцерка 241 бригади Сил ТрО Ольга Бігарь, медикня 102 окремої бригади Сил ТрО Оксана Гук, фельдшерка медичної роти 80-ї десантно-штурмової бригади ЗСУ, анонімна прикордонниця, що мають позивний «Відьма»; 2) засновниця загону «Українські бойові відьми»

Ріна Старчеус, військовослужбовиця з позивним «Жасмін», що їх називають відьмами; 3) груповий текст про волонтерок та військових, що авторкою тексту представлені як «відьми війни».

Аналіз текстових одиниць. Для якісного контент-аналізу було поставлено 3 цілі, згідно з Берельсоном (Berelson) (1952, as cited in Macnamara, 2018):

1. Опис змістовної характеристики вмісту повідомлення («Який виробниками закладено змісту та сенси, що сприймаються споживачами?»);
2. Опис характеристик форми вмісту повідомлення («Як саме викладений зміст, які слова використовуються тощо?»);
3. Прогноз впливу контенту на аудиторію («Який гендерований образ відьми може бути сформований у свідомості споживачів у результаті прочитання текстів?») (с. 6).

Для досягнення поставлених цілей було використано дедуктивно-індуктивну логіку аналізу, що представлено у *Рис. 2.1*.

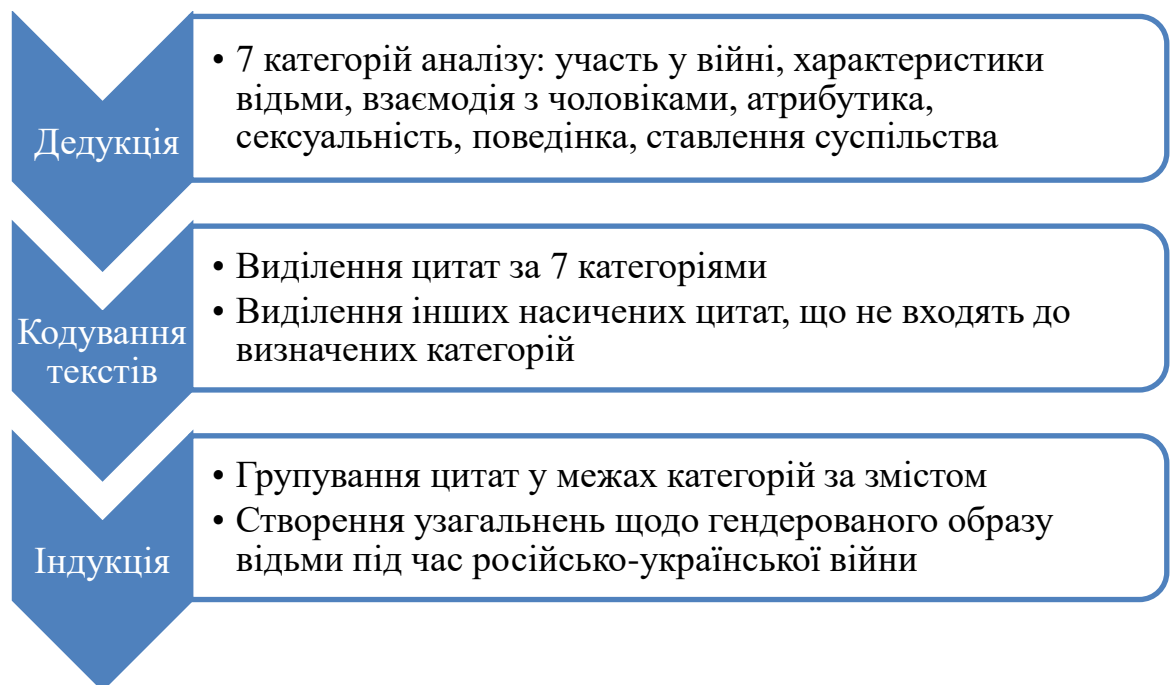

Рис. 2.1. Логіка контент-аналізу текстових матеріалів про відьом під час російсько-української війни

Дедуктивний аспект представлений тим, що згідно з теоретичними напрацюваннями було виділено 7 категорій (участь у війні, характеристики відьми, взаємодія з чоловіками, атрибутика, сексуальність, поведінка, ставлення суспільства), за якими тексти були закодовані та виділені цитати демонстрації категорій. Індуктивний аспект представлений тим, що на основі виділених цитат з категорій було здійснено узагальнення щодо певного аспекту гендерованого образу відьми, виявлення маскулінних та фемінних характеристики. Кожна з двох категорій текстів аналізувалися окремо через істотні змістовні відмінності та гендеровані ознаки образу відьми.

Варто зазначити, що дослідження не є репрезентативним. Окрім того, одним з обмежень обраного методу відбору одиниць аналізу є те, що в різний час пошукова система Google видає результати в різному порядку, тож це впливало на те, які саме матеріали потрапили до вибірки.

2.2. Образ відьми в українському суспільстві в контексті російсько-української війни

«Буде тобі враже так, як відьма скаже»

Людмила Горова

У текстових матеріалах виявлено 2 основні моделі залученості відьом до війни: з використанням магії (тексти категорії «Відьма як міфічна істота») та без неї (тексти категорії «Відьма як реальна людина») – що не було чітко виділено в теоретичних напрацюваннях, адже зазвичай відьми в контексті війни згадувались саме через магичні здібності, хоча й були поодинокі згадки військової служби без використання магії (наприклад, у радянській армії). При цьому примітно, що в обох категоріях текстів відьма постає саме **як носійка агентності** в умовах війни, й не спостерігаються моделі участі відьми як жертви та відповідного ставлення суспільства до неї.

У текстах «Відьма як міфічна істота» доцільно виділити такі моделі участі відьми у війні з використанням магічних сил: 1) **захист** українських міст та населення, зокрема відьма зображена як берегиня; 2) **підтримка** Збройних сил України (далі – ЗСУ), зокрема через використання саме магічного аспекту цього образу без наявності реальних магічних здібностей (Тексти №9 та 11); 3) активна **боротьба** з ворогом та його залякування через проведення відьомських ритуалів. Варто звернути увагу на вживання в цьому контексті висловлювання *«спеціальна магічна операція»* (Текст №4), що відсилає до того, як путін та російське суспільство називають повномасштабне вторгнення – «спеціальна воєнна операція». Тож, з однієї сторони, відмічається більш фемінне представлення образу відьми (як підтримки, берегині тощо), а з іншої – більш маскулінне у ролі активної учасниці боротьби на рівні з іншими.

«І в українців дуже заграло наше національне, історичне ставлення до відьми, як до берегині — вона захищає»; «Якщо головна київська відьма піде з Києва, він впаде» (Текст №2);

«... маги та відьми — вирішили консолідувати свої магічні зусилля і відкрити власний окультний фронт боротьби з жорстоким окупантом» (Текст №4).

Також у текстах цієї категорії виражені висловлювання про українське суспільство та його ставлення до відьомства й магії. По-перше, примітна підтримка відьомства зі сторони населення й надія на те, що магічні дії будуть результативними. Зокрема згадується про поширеність відьомської тематики серед українців та українок під час війни: мультфільми про відьом, одяг з відповідними принтами тощо. По-друге, відмічається, що відьомство та відьми є частиною національної культури, де до цих жінок зазвичай ставились нейтрально. Привертає увагу й те, що таким чином образ відьми можна використовувати, аби спілкуватися з представниками інших культур та розказувати про злочинні дії росіян на території України. Таким чином, не лише сама відьма як певна людина, а й загалом образ відьми як культурне надбання стає елементом протидії ворогу. По-третє, присутнє і все ж негативне

та упереджене ставлення від частини населення. Зокрема відьомська спільнота зверталася до людей з проханням не заважати під час ворожіння та не втручатися в процес проведення ритуалів. Отже, виявлено **неоднозначне ставлення** суспільства, де різні частини населення мають відмінні думки.

«Тож давайте запасемося терпінням і будемо чекати гарних новин з окультного фронту», « ... закликав українців, не причетних до відправлення магичного ритуалу, не втручатися, а також застеріг від упередженого ставлення до цього дійства» (Текст №4);

« ... відьми, дуже вплетені в ДНК нашої культури» (Текст №6).

У текстах категорії «Відьма як реальна людина» залученість до війни без використання магії виявляється через **військову службу та волонтерство**. Уваги привертає те, чому саме цих жінок називають відьмами: в історіях отримання військового позивного або клички «Відьма» спостерігається тенденція, що це є результатом наявності в жінках певних характеристик (руде волосся, яскрава хустка, характер, точні передбачення майбутніх подій), що традиційно вважаються ознаками відьомства.

«По-перше, в мене руде волосся. Ще в лютому я позичила у друзів ельфійські вуха для дітей, вділа щоб не загубити, і так і їздила в них далі. Зав'язала яскраву хустку. Ну відьма ж як є!» (Текст №5);

«Кілька разів були такі ситуації, що щось там сказала, а воно так і сталося. В інший раз щось вийде-не вийде – "о, а вона казала. Та вона відьма"» (Текст №7);

« ... характер у мене, як у вистрибуючої протипіхотної міни. Сидить собі в землі тихенько, але коли її зачепиш — біда» (Текст №8);

« ... говорять, що я все знаю, тобто відаю, як відьми» (Текст №16).

Для цих жінок-«відьом» робота військовослужбовицею на лінії фронту може формувати маскулінний образ, адже оборонна структура є сферою чоловічого домінування: станом на 2023 рік у ЗСУ працювало 62 062 жінки (7,3% від загальної чисельності Збройних сил), з яких 43 479 були військовослужбовицями (5,3%) (Military Media Center, 2023). Й загалом

стереотипно вважається, що саме чоловік є захисником, сильним та відважним воїном. На фоні цього й волонтерство безпосередньо біля лінії фронту (доставка допомоги, евакуація цивільного населення з територій проведення бойових дій тощо) також може формувати більш маскулінний образ через безпосередню небезпеку для життя та потребу певного рівня відваги, у порівнянні з іншими видами воєнного волонтерства (допомога харчуванням, ліками тощо переселенцям, пораненим та іншим).

Водночас, робота в зоні бойових дій медициною може сприйматися як більш фемінна діяльність, адже ця сфера роботи ЗСУ є більш доступною для жінок у порівнянні з іншими, про що можуть свідчити такі факти: 1) попередня Командувачка Медичних сил ЗСУ Тетяна Остащенко стала першою жінкою, що очолила одне з Командувань (Інтент, 2021); 2) деякі підрозділи (наприклад, Батальйон «Вовки да Вінчі» імені Дмитра Коцюбайла) не беруть жінок на бойові посади, окрім медичної служби (Лаб'як, 2024). Хоча й не можна стверджувати, що це є явно фемінною характеристикою жінки-відьми, адже аспект її перебування безпосередньо на лінії фронту все одно додає маскулінності її образу.

Тож у текстах виділяється активна участь відьми в боротьбі з ворогом, де вона є **частиною національного руху опору**, й не відмічається ознак гоніння відьом на фоні воєнної загрози та напруги в суспільстві, що було характерно для багатьох війн в історії, про що згадувалось у теоретичних напрацюваннях.

2.3. Фемінні характеристики образу відьми в українському суспільстві під час російсько-української війни

«Вони залишаються жінками»

Алла Котляр

У текстах «Відьма як міфічна істота» акцентується увага на тому, що відьомство загалом є таким, що характерно саме жінкам: *«відьомські жіночі*

сили» (Текст №1), – що загалом відображає те, що відьма є носійкою іншого роду сили та влади, що виділялось у теоретичному розділі як фемінна характеристика образу. Варто звернути увагу й на те, що зазвичай відьми представлені терміном «жінка», хоча інколи їх називають «дівчатами», що може формувати образ незрілої особи, що загалом характерно для традиційного уявлення про фемінність.

Відьма у цій категорії текстів є **гарною**, вічно **молодою**, **красунею**, **берегинею** та має **зв'язок з природою**. Й хоча вона в боротьбі з ворогом може виявляти маскулінні риси, вона не забуває про свою фемінну сторону.

«... українські жінки – не просто найгарніші, а й найсильніші відьми у світі!» (Текст №4);

« ... вона прадавня відьма, їй більше тисячі років, але вона не старіє» (Текст №6).

У текстах «Відьма як реальна людина» жінки також представлені як романтичні, прекрасні, **мрійливі**, «*слабка стать*». Й так само у деяких текстах прослідковується **акцент саме на фемінності**: маскулінні риси жінок визнаються, однак все одно в кінці є намагання показати саме фемінну сторону.

«Леді не вмирають - їхні душі не черствіють. Але їм на якийсь час довелося стати "відьмами". Прекрасними "відьмами війни"», «Вони залишаються жінками», « ... найменше думаючи про слабкість своєї статі» (Текст №14).

Крім того, виділяються у текстах «Відьма як реальна людина» деякі інші риси фемінності. По-перше, **роль мами**. Майже в кожному тексті акцентується увага на тому, що жінка має дітей, зокрема на тому, що вона недостатньо часу проводить з ними. У Тексті №14 у короткому представленні жінок була присутня інформація про склад їх родини, а на питання про мрії жінки вказали, що хочуть народити дитину та більше часу проводити з родиною. Тож це привертає увагу до традиційно фемінних рис, адже традиційно роль мами вважається дуже важливою для жінки. Однак, можливо, така постійна акцентуація пов'язана зі специфікою воєнного часу (і буде характерно й для

чоловіків), адже це постійна небезпека та ризик для життя, тож сім'я може ставати важливішою для людини. По-друге, **облаштування побуту**, зокрема розповіді про те, що жінка відмовилась від якихось побутових речей. Серед таких історій привертає увагу така: *«Відьма несподівано для себе самої посадила на нулі крихтний городик – щоб “бачити не лише ями від приходів”»* (Текст №13) – тож спостерігається не тільки наратив про відмову від комфортного побуту, а й намагання у різних умовах облаштувати цей побут, що також традиційно є ознакою фемінності. По-третє, **турбота про зовнішній вигляд**. Історії про макіяж та манікюр подаються як *«залишатися жінкою»* в будь-яких ситуаціях, що демонструє патріархатні вимоги до фемінності, де жінка має турбувати про свій вигляд постійно. При цьому спостерігається у текстах схвалення та захоплення такою поведінкою, що демонструє й водночас формує ставлення суспільства, що саме так і має бути. По-четверте, важливість **допомагати іншим**, зокрема є акцент на тому, що бажання допомогти є часом важливішим за персональні потреби жінки, що яскраво демонструє традиційно фемінну рису орієнтації на інших. Крім того, часом жінку описували як **тендітну та мініатюрну**, що також звертає увагу на її фемінність на протигагу маскулінності, що виявляється через її роботу.

Звертаючи увагу на **взаємодію з чоловіками**, що в теоретичних напрацюваннях було виокремлено як фемінну рису, де чоловік контролює жінку-відьму, то у текстах *«Відьма як міфічна істота»* у взаємодії саме з чоловіком-українцем жінка постає в більш фемінній позиції, де заради чоловіка вона готова на все.

« ... через кохання до звичайного українського чоловіка відмовляється від своїх містичних сил, і вони щасливо живуть і планують весілля» (Текст №6);

« ... для палких прихильників дівчат» (Текст №9).

Зокрема в одній з цитат варто відмітити певний сексуалізований підтекст та елементи об'єктивізації, де жінка ніби то надана чоловікові-воїну:

« ... волонтерками, які вже падають з ніг, для хлопців з ЗСУ» (Текст №9).

У текстах «Відьма як реальна людина» також спостерігається фемінні характеристики взаємодії з чоловіками: зображується ніби то **чоловік важливіший**, а вона йому допомагає та підтримує. І хоча це згадується у контексті бойової діяльності, це ніби то нівелюю важливість її діяльності й показує її, як нижчу за нього, що може вказувати на нерівність, яка закладена у гендерній структурі суспільства.

«... допомагаючи нашим хлопцям в армії»; «Підтримуємо наших хлопців у госпіталях» (Текст №14).

Увагу привертає одна з цитат Тексту №14: *«Вони залишаються жінками, які часто самою своєю присутністю змушують озвірилих від крові чоловіків не втрачати людської подобу на нелюдській війні»,* – де жінка зображується як учасниця війни лише через підтримку чоловіків, які воювали. При цьому важливим є лише те, що вона – жінка, а не її характеристики як особистості.

Тож у текстах відзначаються фемінні характеристики, що були виділені в теоретичному розділі, однак примітні й ті, що не були виявлені в наукових працях. При цьому частина текстів робить явний акцент саме на фемінності жінок.

2.4. Маскулінні характеристики образу відьми в українському суспільстві під час російсько-української війни

« ... характер у мене, як у вистрибуючої протипіхотної міни»

Оксана Гук

В описах жінок-відьом обох текстових категорій прослідковуються й явні традиційно маскулінні риси. Так у текстах «Відьма як міфічна істота» жінку-відьму описують як таку, що є **сильною, самодосатньою, відповідальною, серйозною, досвідченою, месницею**. А в текстах «Відьма як реальна людина» відьма також, по-перше, несе **відповідальність за свою країну**, зокрема це висвітлюється в контексті мотивації жінки почати воювати або волонтерити.

По-друге, жінка **стає жорстокішою** через свою діяльність, що пов'язана з війною. По-третє, вона займається **самореалізацією**, що виявляється через висвітлення її професіональності, володіння певними (у тому числі важливими для бойових дій) навичками, успіхи у військовому або цивільному житті. У деяких текстах цієї категорії робиться акцент саме на маскулінних рисах. Зокрема в матеріалах, де розказували історії військовослужбовиць з фронту, де вони є **відважними лідерками**. Інколи примітне порівняння цивільного та військового життя, де жінка була успішна в мирному житті й на фронті залишається такою ж.

«Коли ти — дипломований медик, успішний бізнесмен і депутатка міськради, якій не байдуже, що відбувається в країні» (Текст №8);

«До 24 лютого вона порядкувала власною юридичною фірмою, а тепер керує артилерією всіх калібрів» (Текст №10).

Увагу привертає й те, що в деяких історіях про військовослужбовиць прослідковується розповідь, де співробітники оборонних структур (зазвичай згадувалось, що це були чоловіки, однак не в усіх випадках було вказано стать) відмовляли жінку від участі у бойових діях, намагалися їй перешкодити, однак вона не здалась й домоглась свого. У таких історіях жінка постає як **цілеспрямована**, відважна особа, що традиційно є маскулінними рисами. При цьому варто відмітити, що жінка у цих випадках **недотримується патріархатних норм фемінності**, адже бажає долучитися до традиційно чоловічої сфери.

«Начальник казав: "Ти не уявляєш, куди ти йдеш"» (Текст №7);

«Мене звідти [ТЦК] вигнали, бо мені було 18 років. Сказали, щоб я подумала, поговорила з батьками й прийшла, коли мені буде 19. Я прийшла на другий день після того, як мені виповнилося 19 років. Мене знову намагалися вигнати. Але тоді я вже не пішла» (Текст №17).

При цьому загалом складається враження, що саме маскулінні риси є ознаками відьомства. У теоретичному розділі це також відмічалось, однак це висвітлювалось як причина девіантності жінок-відьом. У текстах же, що

аналізувалися в цьому дослідженні, не прослідковується представлення відьми як девіантної групи чи відповідного суспільного ставлення до неї. Навпаки, примітна підтримка та схвалення дій такої жінки, адже вона допомагає в спільній праці. Це може бути або специфікою українського суспільства, де до жіночої сили ставилися лояльніше, аніж в інших країнах Європи, або специфікою воєнного часу, де будь-яка допомога в боротьбі з ворогом може бути корисною.

У взаємодії з чоловіками також прослідковуються й маскулінні риси, що не виділялося в теоретичних напрацюваннях. У текстах «Відьма як міфічна істота» при **взаємодії з чоловіком-ворогом** відьма зображується як владна, сильна жінка, що **лякає**, карає, виплескує свою лють, можна сказати має маскулінну позицію. Зокрема в цьому контексті згадується декілька реальних історій, що трапились під час війни: 1) систематичне знищення ворога у Чорнобаївці, що на той момент Радник голови Офісу Президента України Олексій Арестович пояснює діяльністю відьом; 2) історія з Конотопу, де під час окупації жінка звернулася до росіянина на БТРі, що кожна друга жінка в місті відьма й вже завтра він матиме проблеми зі статевим життям.

Хоча й у взаємодії з українцями відмічаються згадки про відьму в більш маскулінних характеристиках: відьма може нашкодити, **приборкати чоловічу енергію**, не допускає чоловіків до своєї магічної діяльності. У загальному контексті відьма також представлена в дещо маскулінній позиції, наприклад: 1) війна є чоловічою енергією, де жінка-відьма як приборкувачка чоловічої енергії; 2) українські відьми є самодостатніми й **не потребують чоловіків**, зокрема сатану та чорта, що демонструє протилежну позицію від того, що вказується в теоретичному розділі, де сатана представлений як «керівник» відьми, ймовірно, через те, що відповідні теоретичні напрацювання стосувались європейського контексту.

У текстах «Відьма як реальна людина» для ворога вона також є сильною та небезпечною. У взаємодії з чоловіком-українцем, з однієї сторони, прослідковується представлення жінки **на рівні з чоловіками** (разом з ними

працює, служить з коханим чоловіком), а з іншої сторони, **чоловік залежить від неї** (вона його рятує, забезпечує необхідними матеріалами, навчає тощо).

«... як “Відьма” разом із побратимами ліквідує окупантів» (Текст №18).

Згадуючи атрибутику, що в теоретичних напрацюваннях виступає саме як маскулінна сторона відьми та презентує фалічний символізм, то в текстах не згадується мітла. На противагу цьому в текстах «Відьма як міфічна істота» наявні історія про особливу траву з Лисої гори, яку використовують для польотів, вівтарні ножі, кам’яний мішок тощо; а в текстах «Відьма як реальна людина» виділяються маскулінні **воєнні атрибути**: зброя (кулемети, артилерія тощо), форма (піксельний одяг, берці, амуніція тощо), позашляховики.

Гіперсексуальність як маскулінна характеристика образу відьми, що виділена в теоретичних напрацюваннях, також немає прямих згадок у текстах, можливо, це через те, що це недоречно описувати в межах воєнної тематики та боротьби з ворогом.

У результаті аналізу було створено *Таблицю 2.1*, де представлені фемінні та маскулінні ознаки образу відьми під час російсько-української війни. Для обох видів характеристик було виділено категорії участі у війна та взаємодія з чоловіком, адже в різних текстах і ситуаціях жінка-відьма демонструвала різні характеристики. Серед фемінних характеристик також виділено категорії традиційні жіночі ролі, стереотипи, агентність, фізичні та особистісні характеристики; а серед маскулінних – сила та влада, самостійність та незалежність, рішучість.

Таблиця 2.1. Ознаки гендерованого образу відьми в українському суспільстві під час російсько-української війни

Фемінні характеристики	Маскулінні характеристики
<p><i>Участь у війні</i></p> <ul style="list-style-type: none"> Підтримка Збройних сил через магичні ритуали 	<p><i>Участь у війні</i></p> <ul style="list-style-type: none"> Військова служба чи волонтерство на лінії фронту

Продовження Таблиці 2.1.

<ul style="list-style-type: none"> • Захищає, оберігає українські міста від ворога через магію <p><i>Традиційні жіночі ролі</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Мама • Берегиня • Турбується про побут • Турбота про свій зовнішній вигляд • Допомога іншим <p><i>Фізичні характеристики</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Молодість, незрілість • Гарна, красуня <p><i>Взаємодія з чоловіком</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Відмовляється від всього заради чоловіка • Допомагає та підтримує чоловіка, який є важливішим за неї <p><i>Особистісні характеристики</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Тендітна, мініатюрна • Романтичність • Мрійливість <p><i>Стереотипні уявлення</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Слабкість статі • Зв'язок з природою <p><i>Агентність</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Жіноча сила як інший тип влади 	<ul style="list-style-type: none"> • Воєнні атрибути (зброя, амуніція, бронемашини) <p><i>Сила та влада</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Сильна, месниця • Жорстока • Владна • Карає ворогів, лякає їх • Знищує ворогів • Небезпечна <p><i>Взаємодія з чоловіком</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Лякає чоловіка-ворога • Приборкувачка чоловічої сили • Не потребує чоловіка <p><i>Самостійність та незалежність</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Самодостатня • Відповідальна, серйозна • Досвідчена • Самореалізована <p><i>Рішучість</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Відважна • Лідерка • Цілеспрямована, досягає своєї мети
--	--

Отже, за результатами якісного контент-аналізу виявлено, що жінки-відьми під час війни зображуються як носійки агентності. Вони можуть

долучатися до боротьби з ворогом як за допомогою магії (проведення ритуалів на підтримку ЗСУ, послаблення ворога, захист міст), так і без її використання (військовослужбовиці та волонтерки, що працюють на лінії фронту та названі відьмами через певні характеристики). Крім того, це може демонструвати як фемінні характеристики жінки (вона як підтримка чоловіків, берегиня суспільства), так і маскулінні (військова служба, воєнна атрибутика). При цьому спостерігається дещо неоднозначне ставлення до таких жінок зі сторони суспільства, адже частина населення підтримує відьом та сподівається на результативність їхньої роботи, а частина – ставиться упереджено до таких дій.

Серед фемінних рис відьми під час російсько-української війни були відділені такі, що відзначалися й у теоретичних напрацюваннях, зокрема молодість та привабливість, зв'язок з природою, жіноча сила. Взаємодія з чоловіками також відзначається серед фемінних рис відьми під час війни в Україні, однак не як контроль зі сторони чоловіка, а як готовності відьми на все заради чоловіка-українця чи представлення її як менш важливою у військовій роботі, у порівнянні з чоловіком. Водночас було виділено інші фемінні характеристики, що не були представлені в теоретичних роботах: традиційні жіночі ролі (мама, берегиня, допомога іншим, турбота про побут та зовнішній вигляд), особистісні характеристики (тендітність, романтичність, мрійливість), стереотипні уявлення (слабкість статі).

Серед маскулінних рис доцільно виділити агресивність, владність, недотримання патріархатних гендерних норм та бунтарство проти патріархатної системи, що було виділено й у теоретичних напрацюваннях. Водночас в образі відьми під час війни в Україні не виявлено таких характеристик з теоретичних робіт, як гіперсекуальність, бажання вищого статусу в патріархаті, мітла як фалоцентричний символ. Однак були відзначені інші маскулінні ознаки жінки-відьми: сила та влада (жорстокість, небезпечність, карання та знищення ворогів), самостійність (відповідальність, самодостатність, самореалізація), рішучість (відважність, лідерство,

цілеспрямованість), взаємодія з чоловіком (приборкування чоловічої сили, не потребує чоловіка).

ВИСНОВКИ

Поняття гендерованого образу визначено як таке, що від початку містить ознаки фемінності чи маскулінності та відтворює наявні в суспільстві відмінності та нерівність жінок та чоловіків. Фемінність та маскулінність постають ключовими термінами гендерованого образу. Вони є соціально сконструйованими та постійно відтворюються суспільством через встановлений гендерний лад. При цьому фемінність та маскулінність нерозривно пов'язані зі стереотипами, що демонструють значну часову стійкість та всюдисущість. Також вважається, що жінка є залежною, орієнтованою на інших, слабкою, а чоловік – незалежним, сильним та активним. Все це знаходить відображення й в медіаконтенті, що є поширеним у сучасному світі, адже такі моделі є легко впізнаваними й не вимагає зайвих зусиль від споживачів.

Образ відьми також є гендерованими та містить у собі як ознаки фемінності, так і ознаки маскулінності. Серед фемінних характеристик було виділено контроль зі сторони чоловіків та їхнє керівництво над відьмою, зв'язок з природою, молодість та привабливість, роль носійки жіночої сили як іншого типу влади. А серед маскулінних характеристик визначено гіперсексуальність, мітла як фалоцентричний символ, агресивність, владність, недотримання патріархатних гендерних норм, бажання вищого статусу в патріархатній системі та бунтарство проти цієї системи. При цьому вважається, що образ відьми є девіантним та таким, що зазнає гоніння, саме через виявлення маскулінних рис та недотримання патріархатних норм фемінності. Зокрема в науковій спільноті відмічають, що жінок карали радше за інакшість, адже існують практики, де жінку можна звинуватити у відьомстві без жодних доказів, а за підтвердження чоловіком належної поведінки жінки (згідно з патріархатними нормами фемінності) її виправдовували. Таким чином відьма була визначена як цап-відбувайло андроцентричного світу, однак також була створена інша конотація цього образу – відьма як символ жіночої сили та боротьби з патріархатною системою. Все це характерно й для України, хоча відмічається дещо лояльніше ставилися до відьомства, тож жінки-відьми

завжди залишалися повноправними членкинями громад та не відмічалось настільки масового їх знищення, що пояснюється толерантнішим ставленням в українській культурі до виявів жіночої сили.

Виявлено, що в період воєнного стану відьомство актуалізується, оскільки це є періодом невизначеності й відьом певним чином залучали до війни. Водночас було виділено декілька моделей участі відьми у війні. По-перше, вона презентується як носійка агентності, яка долучається до боротьби з ворогом через проведення магічних обрядів для послаблення супротивників та підтримки своєї армії або конкретного бійця, а також використання відьомства для підтримки бойового духу та пояснення подій на полі битви. По-друге, відьма може ставати жертвою, адже відбувається посилене гоніння відьом через бажання схвалення суспільства, намагання чоловіків відновити гендерну ідентичність та сприйняття її як ворога, через якого почалась війна та знищення якого допоможе здобути мир. Крім того, постійна актуалізація цього образу в умовах війн також сприяла утворенню подвійності сприйняття відьми в сучасному світі, де вона одночасно є патріархатним цапом-відбувайлом та представницею жіночої сили.

Для дослідження гендерованого образу відьми в українському суспільстві під час російсько-української війни було проведено якісний контент-аналіз текстових матеріалів, що відібрані за допомогою пошукової системи Google. У результаті виявлено, що в контексті воєнних дій відьма постає як носійка агентності, що є частиною національного руху опору. У частині текстів жінка-відьма долучається до боротьби з ворогом за допомогою магічних сил: проведення ритуалів підтримки Збройних сил України чи послаблення ворога, магічний захист українських міст. А в частині текстів відсутні згадки магії: жінки, що є військовослужбовицями чи волонтерками, названі відьмами через свої характеристики та долучаються до боротьби через роботу безпосередньо на лінії фронту. Ці представлені ролі відьми в умовах війни можуть формувати як фемінний образ (коли жінка підтримує ЗСУ, берегиня населення), так і маскулінний (коли жінка працює в оборонних структурах, що є сферою

чоловічого домінування, та використовує воєнну атрибутику). Й хоча загалом зі сторони суспільства відмічається схвалення відьом та надія на ефект від їхньої роботи, у текстах відзначається також упереджене ставлення до відьомства від певної частини суспільства.

Серед гендерованих ознак образу відьми в українському суспільстві під час російсько-української війни виявлені як характеристики фемінності та маскулінності, що були виділені в теоретичних напрацюваннях, так і принципово інші, що не мали відображення в теоретичних роботах. У результаті серед фемінних характеристик були виділені такі категорії: традиційні жіночі ролі (мама, берегиня, допомога іншим, турбота про побут та зовнішність), взаємодія з чоловіками (підтримка чоловіка, що є важливішим за неї, відмова від всього заради нього), фізичні характеристики (молодість, незрілість, краса), особистісні характеристики (романтичність, мрійливість, тендітність), стереотипні уявлення (слабкість жіночої статі, зв'язок з природою), агентність (жіноча сила як інший тип влади). Серед маскулінних рис було виділено: сила та влада (месниця, владна, жорстока, небезпечна, знищує та лякає ворогів), взаємодія з чоловіком (приборкувачка чоловічої сили, не потребує чоловіка), самодостатність та незалежність (відповідальна, досвідчена, самореалізована), рішучість (відвага, лідерство, цілеспрямованість).

При цьому в текстах поєднуються фемінні та маскулінні риси. Характерно, що маскулінні риси радше є притаманними діяльності відьом, що пов'язана з війною, а от фемінні риси зображуються як такі, що притаманні їм як жінкам, якими вони залишаються попри все.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бондар, В., & Допіра, М. (2007). Розгляд методу контент-аналізу з погляду кількісно-якісних технік проведення. *Наукові записки. Соціологічні науки*, 70, 17–26. <https://core.ac.uk/download/pdf/149247424.pdf>
- Демехіна, Д. (2011). Образ відьми в українських та польських романтичних баладах як колективний ідентитет: гендерний аспект. *Актуальні проблеми слов'янської філології*, (XXIV, Частина 1), 316–326. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/71372/40-Diemehina.pdf?sequence=1>
- Диса, К. (2008). *Історія з відьмами. Суди про чари в українських воєводствах Речі Посполитої XVII-XVIII століття*. Часопис "Критика". https://chtyvo.org.ua/authors/Dysa_Kateryna/Istoriia_z_vidmamy_Sudy_pro_chary_v_ukrainskykh_voievodstvakh_Rechi_Pospolytoi_XVII-XVIII_stolittia/
- Іванов, О. (2013). Класичний контент-аналіз та аналіз тексту: Термінологічні та методологічні відмінності. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*, (1045), 69–74. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6e88123a-0ba0-4e4b-959e-34b238214a90/content>
- Інтент. (2021, 31 липня). *Вперше командувачем Медичних сил ЗСУ стала жінка*. Інтент: Регіональна мережа якісної журналістики. <https://intent.press/news/society/2021/vpershe-komanduvachem-medichnih-sil-zsu-stala-zhinka/>
- Кіммел, М. С. (2003). *Гендероване суспільство*. Сфера. https://gender.org.ua/images/lib/genderovane_suspil.pdf
- Кісь, О. (2012). *Жінка в традиційній українській культурі : друга половина XIX-початок XX ст.* Інститут народознавства НАН України.

- Кметь, В. (2017). *Архетип відьми в українській літературі XIX–XX століття* [Неопубл. дис. канд. філол. наук]. Львівський національний університет імені Івана Франка.
- Лаб'як, І. (2024, 17 лютого). *Рекрутинг-центр "Вовків Да Вінчі": Михайлова розповіла, які фахівці потрібні батальйону*. ТСН.ua. <https://tsn.ua/ukrayina/rekruting-centr-vovkiv-da-vinchi-mihaylova-rozpovila-yaki-fahivci-potribni-batalyonu-2512357.html>
- Молодковець, М. (2023, 22 листопада). *9 млн запитів у Google та понад 250 млн листів – що відбувається в інтернеті за хвилину – AIN.UA*. AIN.UA. <https://ain.ua/2023/11/22/shho-vidbuvayetsya-v-interneti-za-hvylynu-2023/>
- Оксамитна, С. (2004). Гендерні ролі та стереотипи. У *Основи теорії гендеру: Навчальний посібник* (с. 157–181). "К.І.С."
- Українські пісні. (2022). *Слова, текст, акорди "Враже"*. <https://www.pisni.org.ua/songs/5450545.html>
- Штомпка, П. (2020). *СОЦІОЛОГІЯ. Аналіз суспільства*. Колір ПРО. <https://sociology.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2022/07/Пйотр-Штомпка.pdf>
- Anczyk, A., & Malita-Król, J. (2017). Women of Power: The Image of the Witch and Feminist Movements in Poland. *Pomegranate The International Journal of Pagan Studies*, 19(2), 205–232. https://www.researchgate.net/publication/323632977_Women_of_Power_The_Image_of_the_Witch_and_Feminist_Movements_in_Poland
- Aydt, H. K. (1998). *The Social Construction of Gender in the Military and Resistance to the Integration of Women*. Honors Theses. https://opensiuc.lib.siu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1222&context=uhp_theses
- Berger, H. A. (2005). *Witchcraft and Magic: Contemporary North America*. University of Pennsylvania Press.

- Bovenschen, S., Blackwell, J., Moore, J., & Weckmueller, B. (1978). The Contemporary Witch, the Historical Witch and the Witch Myth: The Witch, Subject of the Appropriation of Nature and Object of the Domination of Nature. *New German Critique*, (15), 82–119. <https://www.jstor.org/stable/487908>
- Brinkman, I. (2002). War, Witches and Traitors. Cases from the MPLA's Eastern Front in Angola (1966-1975). *Journal of African History*, 44(2), 303–325. https://www.academia.edu/36535119/ARTICLE_War_Witches_and_Traitors_Cases_from_the_MPLA_s_Eastern_Front_in_Angola_1966_1975_Journal_of_African_History_44_2_2003_pp_303_325
- Cornell, P. (2023, 7 червня). *Aleister Crowley and the secret history of UK witches in World War II - The Big Issue*. The Big Issue. <https://www.bigissue.com/culture/books/aleister-crowley-and-the-secret-history-of-uk-witches-in-world-war-ii/>
- De Blécourt, W. (2000). The Making of the Female Witch: Reflections on Witchcraft and Gender in the Early Modern Period. *Gender & History*, 12(2), 287–309. <https://doi.org/10.1111/1468-0424.00185>
- Douglas, M. (2010). *Witchcraft Confessions and Accusations*. Routledge. https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=UuBP4CQowC&oi=fnd&pg=PA129&dq=witches+sociology&ots=QuKUvdSwfd&sig=rgOEmAXrzwm6QD0JBDBFgnvyYvs&redir_esc=y#v=onepage&q=witches%20sociology&f=false
- Gibson, M. (2017). *Rediscovering Renaissance Witchcraft*. Taylor & Francis Group.
- Gluckman, M. (2012). Psychological, Sociological and Anthropological Explanations of Witchcraft and Gossip: A Clarification. *Man New Series*, 3(1), 20–34.
- Jhally, S. (2010). *The Codes of Gender* [Відео].
- Kounine, L. (2018). *Imagining the Witch: Emotions, Gender, and Selfhood in Early Modern Germany*. Oxford University Press. <https://academic.oup.com/book/9279>

- Macnamara, J. (2018). Content Analysis. *University of Technology Sydney*. https://www.researchgate.net/publication/327910121_Content_Analysis
- Maleuevic, S. (2010). *Sociology of War and Violence*. Cambridge University Press.
- McClain, L. (2020). *Witchy Business: Witchcraft and Economic Transformation in Salem, Massachusetts*. <https://scholarship.tricolib.brynmawr.edu/server/api/core/bitstreams/594abe8d-ef47-4387-82c8-fd2724742784/content>
- Military Media Center. (2023, 20 листопада). *Після повномасштабного вторгнення кількість жінок, які стали на захист Батьківщини, долучившись до лав ЗСУ та інших військових формувань, значно зросла* [Долучено зображення] [Допис]. <https://t.me/militarymediacenter/3503>
- Norris, N. (2012). War and the Liminal Space: Situating The Lion, the Witch and the Wardrobe in the Twentieth Century Narrative of Trauma and Survival. *C.S. Lewis: The Chronicles of Narnia (New Casebooks)*, 71–89. https://www.academia.edu/1477984/War_and_the_Liminal_Space_Situating_The_Lion_the_Witch_and_the_Wardrobe_in_the_Twentieth_Century_Narrative_of_Trauma_and_Survival
- Price, J. R., & Jureidini, P. (1964). *Witchcraft, sorcery, magic, and other psychological phenomena and their implications on military and paramilitary operations in the congo*. Defense Technical Information Center. <https://apps.dtic.mil/sti/citations/AD0464903>
- Purkiss, D. (1997). Desire and Its Deformities: Fantasies of Witchcraft in the English Civil War. *Journal of Medieval and Early Modern Studies*, 27(1). <https://muse.jhu.edu/article/16450>
- Reed, I. (2007). Why Salem Made Sense: Culture, Gender, and the Puritan Persecution of Witchcraft. *Cultural Sociology*, 1(2), 209–234. <https://doi.org/10.1177/1749975507078188>

- Schwemer, D. (2007). Witchcraft and war: The ritual fragment Ki 1904-10-9, 18 (BM 98989). *Iraq*, 69, 29–42. https://www.academia.edu/14077735/Witchcraft_and_War_The_Ritual_Fragment_Ki_1904_10_9_18_BM_98989_
- Sempruch, J. (2004). Feminist Constructions of the 'Witch' as a Fantasmatic Other. *Body and Society*, 10(4), 113–133. https://www.academia.edu/6070576/_Feminist_Constructions_of_the_Witch_as_a_Fantasmatic_Other_in_Body_and_Society_ed_M_Featherstone_SAGE_Publications_Nottingham_Trent_University_2004_10_4_113_133
- Sempruch, J. (2008). *Fantasies of Gender and the Witch in Feminist Theory and Literature*. Purdue University Press. <https://www.jstor.org/stable/j.ctt6wq72n>
- Stilwell, B. (2023, 28 вересня). *The Coven of Witches That Fought the Nazis During World War II*. Military.com. <https://military.com/history/coven-of-witches-fought-nazis-during-world-war-ii.html>
- Tadeu FG, I. (2022). The Woman-as-witch stereotype in Early Modern England, Continental Europe and New England. https://www.academia.edu/860378/The_Woman_as_witch_stereotype_in_Early_Modern_England_Continental_Europe_and_New_England
- Ukr.Media. (2019, 9 травня). *Історія єдиного жіночого полку Другої світової, який німці називали "Нічні відьми"*. <https://ukr.media/world/391798/>
- Whitney, E. (1995). The Witch "She"/The Historian "He": Gender and the Historiography of the European Witch-Hunts. *Journal of Women's History*, 7(3), 77–101. https://www.researchgate.net/publication/236775359_The_Witch_SheThe_Historian_He_Gender_and_the_Historiography_of_the_European_Witch-Hunts
- Woodbridge, S. (2021, 2 квітня). *Winston and the Witch: The strange case of alleged wartime witchcraft*. History Kingston. <https://historyatkingston.wordpress.com/2021/04/02/winston-and-the-witch-the-strange-case-of-alleged-wartime-witchcraft/>

- Young, E. T. (1998). N'angas, Varoyi and Midzimu: The Institutionalization of Traditional Beliefs in the Zimbabwe National Army. *Armed Forces & Society*, 24(2), 245–268. <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0095327X9702400203>
- Zwissler, L. (2018). 'I am That Very Witch': On The Witch, Feminism, and Not Surviving Patriarchy. *Journal of Religion & Film*, 22(3). <https://digitalcommons.unomaha.edu/jrf/vol22/iss3/6/>

ДОДАТКИ

Додаток А. Текстові матеріали, відібрані для якісного контент-аналізу

Таблиця А.1. Перелік відібраних текстових матеріалів за пошуковими запитами «відьма під час війни», «відьма під час російсько-української війни», «відьми і війна», «відьми і повномасштабне вторгнення»

№	Назва тексту	Джерело
1	«Буде тобі, враже, так, як відьма скаже» або віра, магія, містика в умовах війни	https://svit.kpi.ua/2023/01/11/буде-тобі-враже-так-як-відьма-скаже/
2	В Україні знімають горор «Конотопська відьма», заснований на реальних подіях під час повномасштабної війни	https://divoche.media/2023/11/24/v-ukraini-znimaiut-horor-konotopska-vidma-zasnovanyu-na-realnykh-podiiakh-pid-chas-povnomasshtabnoi-viyny/
3	«Усі важливі політичні події відбуваються у чарівні дати» — письменниця Лада Лузіна про Київ, війну та відьом	https://telegraf.com.ua/ukr/kyiv/2023-05-27/5793011-vse-vazhnye-politicheskie-sobytiya-proiskhodyat-v-volshebnye-daty-pisatel'nitsa-lada-luzina-o-kieve-voyni-i-vedmakh
4	Містика й війна. Film.ua знімає стрічку про помсту росіянам конотопської відьми	https://detector.media/infospace/article/219829/2023-11-27-mistyka-y-viyna-filmua-znimaie-strichku-pro-pomstu-rosiyanam-konotopskoi-vidmy/
5	«Відьма» із Буковини вийшла з декрету, щоби піти на війну, поки батько її дітей відсиджується за кордоном	https://bukinfo.com.ua/personaliji/vidma-iz-bukovyny-vyyshla-z-dekretu-shchoby-pity-na-viynu-poky-batko-jiji-ditey-vidsydzhuyetsya-za-kordonom

Продовження Таблиці А.1.

6	На війні всі засоби хороші. Як українські відьми вирішили покарати путіна	https://horodok.city/articles/204121/navijni-vsi-zasobi-horoshi-yak-ukrainski-vidmi-virishili-pokarati-putina
7	«Українські бойові відьми»: як мотогонщиця та ІТ-спеціалістка Ріна Старчеус допомагає армії	https://bzh.life/ua/lyudi/ukrayinski-bojovi-vidmi-yak-motogonshhiczya-ta-it-speczialistka-rina-stracheus-dopomagaе-armiyi/
8	Як підрозділ «Відьми» тримав оборону в Бахмуті	https://armyinform.com.ua/2022/12/19/yak-pidrozdil-vidmy-trymav-oboronu-v-bahmuti/
9	«Злом буде не відьма, а росіяни»: режисер Ярослав Войцешек про роботу над фільмом жахів «Конотопська відьма»	https://suspilne.media/culture/508957-zlom-bude-ne-vidma-a-rosiani-reziser-aroslav-vojcesek-pro-robotu-nad-filmom-zahiv-konotopska-vidma/
10	Віддала дітей бабусі та пішла на війну, поки колишній за кордоном: історія військової «Відьми»	https://tsn.ua/ato/viddala-ditey-babusita-pishla-na-viynu-poki-kolishnij-zakordonom-istoriya-viyskovoyi-vidmi-2431279.html
11	Молюся і б'юся за своїх: медик «Відьма» про роботу на «нулях»	https://armyinform.com.ua/2022/09/10/molyusya-byusya-za-svoyih-medyk-vidma-pro-robotu-na-nulyah/
12	Українські волонтерки знялися для календаря «Так як відьма скаже»	https://vechirniy.kyiv.ua/news/69187/
13	Залишила бізнес і стала командувати мінометним взводом: інтерв'ю «Відьми» з Бахмута	https://www.rfi.fr/uk/україна/20230222-залишила-бізнес-і-стала-командувати-мінометним-взводом-інтерв-ю-відьми-з-бахмута

Продовження Таблиці А.1.

14	Відьми України проведуть особливий ритуал, спрямований проти окупантів	https://odessa-life.od.ua/uk/news-uk/vidmi-ukraini-provedut-osoblivij-ritual-sprjamovanij-proti-okupantiv
15	Українські волонтерки перевтілилися у відьом, щоб зібрати гроші на потреби ЗСУ	https://lb.ua/society/2022/07/18/523050_ukrainski_volonterki.html
16	На Луганщині загинула відома волонтерка, воїн з батальйону «Донбас-Україна» Яна Червона	https://novynarnia.com/2019/04/02/yana-chervona/
17	Вікторія Дарій. 47-ма окрема механізована бригада	https://www.victims.memorial/people/viktorii-darii
18	ОЛЬГА БІГАР, ПОЗИВНИЙ ВІДЬМА: Я ХОТІЛА ПІТИ НА ВІЙНУ ЩЕ У 2014 РОЦІ	https://tv-park.ua/olga-bigar-pozyvnyj-vidma-ya-hotila-pity-na-vijnu-shhe-u-2014-roczy/
19	Українські відьми виходять на стежку війни: названо дату проведення загального ритуалу проти путіна	https://fakty.ua/398935-ukrainskie-vedmy-vyhodyat-na-tropu-voyny-nazvana-data-provedeniya-vseobcshego-rituala-protiv-putina
20	Поки колишній за кордоном: бійчиня "Відьма" вийшла з декрету, щоб боронити країну	https://24tv.ua/yuliya-pozivnim-vidma-rozpovila-yak-potrapila-dpsu-pershi-dni_n2413668
21	ПРЕКРАСНІ «ВІДЬМИ ВІЙНИ»	https://zn.ua/ukr/SOCIUM/prekrasni-vidmi-viyni-_.html
22	«Тим, ким я стала, завдячую своїм побратимам та посестрам». Історія військової медицині 102 бригади на позивний Відьма	https://suspilne.media/ivano-frankivsk/544895-tim-kim-a-stala-zavdacuu-svoim-pobratimam-ta-posestram-istoria-vijskovo-medikini-102-brigadi-na-pozivnij-vidma/

Продовження Таблиці А.1.

23	Медичний янгол або бойова відьма. Військовослужбовиця з Одеси про службу в ЗСУ	https://bilyayivka.city/articles/251166/medichnij-yangol-abo-bojova-vidma-vijskovosluzhbovicya-z-odesi-pro-sluzhbu-v-zsu
24	Захисниця України. Відьма одночасно рятувала на полі бою десять поранених	https://zahid.espreso.tv/zakhisnitsya-ukraini-vidma-odnochasno-ryatuvala-na-poli-boyu-desyat-poranenikh
25	Колись була педагогом, а нині захисниця України: як «Відьма» разом із побратимами ліквідує окупантів	https://mvs.gov.ua/news/kolis-bula-pedagogom-a-nini-zaxisnicia-ukrayini-iak-vidma-razom-iz-pobratimami-likviduje-okupantiv
26	Коли за справу береться «Відьма»	https://i-ua.tv/news/42636-koly-za-spravu-beretsia-vidma

Таблиця А.2. Текстові матеріали, що увійшли до фінальної вибірки для контент-аналізу після здійснення всіх перевірок

№	Назва тексту	Джерело
1	«Буде тобі, враже, так, як відьма скаже» або віра, магія, містика в умовах війни	https://svit.kpi.ua/2023/01/11/буде-тобі-враже-так-як-відьма-скаже/
2	«Усі важливі політичні події відбуваються у чарівні дати» — письменниця Лада Лузіна про Київ, війну та відьом	https://telegraf.com.ua/ukr/kyiv/2023-05-27/5793011-vse-vazhnye-politicheskie-sobytiya-proiskhodyat-v-volshebnye-daty-pisatel'nitsa-lada-luzina-o-kieve-voyni-i-vedmakh
3	Містика й війна. Film.ua знімає стрічку про помсту росіянам конотопської відьми	https://detector.media/infospace/article/219829/2023-11-27-mistyka-y-viyna-filmua-znimaie-strichku-pro-pomstu-rosiyanam-konotopskoi-vidmy/
4	На війні всі засоби хороші. Як українські відьми вирішили покарати путіна	https://horodok.city/articles/204121/navijni-vsi-zasobi-horoshi-yak-ukrainski-vidmi-virishili-pokarati-putina
5	«Українські бойові відьми»: як мотогонщиця та ІТ-спеціалістка Ріна Старчеус допомагає армії	https://bzh.life/ua/lyudi/ukrayinski-bojovi-vidmi-yak-motogonshhiczya-ta-it-speczialistka-rina-stracheus-dopomagaе-armiyi/
6	«Злом буде не відьма, а росіяни»: режисер Ярослав Войцешек про роботу над фільмом жахів «Конотопська відьма»	https://suspilne.media/culture/508957-zlom-bude-ne-vidma-a-rosiani-reziser-aroslav-vojcesek-pro-robotu-nad-filmom-zahiv-konotopska-vidma/

Продовження Таблиці А.2.

7	Віддала дітей бабусі та пішла на війну, поки колишній за кордоном: історія військової «Відьми»	https://tsn.ua/ato/viddala-ditey-babusi-ta-pishla-na-viynu-poki-kolishnij-zakordonom-istoriya-viyskovoyi-vidmi-2431279.html
8	Молюся і б'юся за своїх: медик «Відьма» про роботу на «нулях»	https://armyinform.com.ua/2022/09/10/molyusya-byusya-za-svoyih-medyk-vidma-pro-robotu-na-nulyah/
9	Українські волонтерки знялися для календаря «Так як відьма скаже»	https://vechirniy.kyiv.ua/news/69187/
10	Залишила бізнес і стала командувати мінометним взводом: інтерв'ю «Відьми» з Бахмута	https://www.rfi.fr/uk/україна/20230222-залишила-бізнес-і-стала-командувати-мінометним-взводом-інтерв-ю-відьми-з-бахмута
11	Українські волонтерки перетвілилися у відьом, щоб зібрати гроші на потреби ЗСУ	https://lb.ua/society/2022/07/18/523050_ukrainski_volonterki.html
12	На Луганщині загинула відома волонтерка, воїн з батальйону «Донбас-Україна» Яна Червона	https://novynarnia.com/2019/04/02/yana-chervona/
13	Вікторія Дарій. 47-ма окрема механізована бригада	https://www.victims.memorial/people/viktoriiia-darii
14	ПРЕКРАСНІ «ВІДЬМИ ВІЙНИ»	https://zn.ua/ukr/SOCIUM/prekrasni-vidmi-viyni-_.html
15	«Тим, ким я стала, завдячую своїм побратимам та посестрам». Історія військової медицині 102 бригади на позивний Відьма	https://suspilne.media/ivano-frankivsk/544895-tim-kim-a-stala-zavdacuu-svoim-pobratimam-ta-posestram-istoria-vijskovoi-medikini-102-brigadi-na-pozivnij-vidma/

Продовження Таблиці А.2.

16	Медичний янгол або бойова відьма. Військовослужбовиця з Одеси про службу в ЗСУ	https://bilyayivka.city/articles/251166/medichnij-yangol-abo-bojova-vidma-vijskovosluzhbovicya-z-odesi-pro-sluzhbu-v-zsu
17	Захисниця України. Відьма одночасно рятувала на полі бою десять поранених	https://zahid.espreso.tv/zakhisnitsya-ukraini-vidma-odnochasno-ryatuvala-na-poli-boyu-desyat-poranenikh
18	Колись була педагогом, а нині захисниця України: як «Відьма» разом із побратимами ліквідує окупантів	https://mvs.gov.ua/news/kolis-bula-pedagogom-a-nini-zaxisnicia-ukrayini-iak-vidma-razom-iz-pobratimami-likviduje-okupantiv
19	Коли за справу береться «Відьма»	https://i-ua.tv/news/42636-koly-za-spravu-beretsia-vidma

Таблиця А.3. Виділені категорії текстів згідно з змістовним наповненням

Назва категорії	Номери текстів, що ввійшли до категорії
Відьма як міфічна істота	1, 2, 3, 4, 6, 9, 11
Відьма як реальна людина	5, 7, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19